Ш. СЕНЬОБО

МІЖНАРОДНІ РЕВОЛЮЦІЙНІ ПАРТІЇ

в XIX ст.

(1815—1896 р.)

Ціна 25 ц.

Торонто 1918.

РОБІТНИЧА КНИГАРСЬКА і ВИДАВНИЧА СПІЛКА.

Ш. СЕНЬОБО.

МІЖНАРОДНІ РЕВОЛЮЦИЙНІ ПАРТІЇ

в XIX ст.

(1815—1896 р.)

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА

Торонто 1918.

РОБІТНИЧА КНИГАРСЬКА
і ВИДАВНИЧА СПІЛКА.

МІЖНАРОДНІ РЕВОЛЮЦИЙНІ ПАРТІЇ.

Масони й Карбонарії.

Масонство, що стало у XVIII в. громадою ширення гуманітарних поглядів, було межинародньою спілкою, без прикмети політичної партії. Але, прямуючи до заведення релігійної вільности, воно розпочало боротьбу з попівською повагою, що осудила його як єресь (1737—1751) і бодай тим, що приготовляло упадок обовязкової церковної влади, робилось воно революцийною громадою. Після революциї, коли заснував ся сьвіцький державний устрій, воно знов обернулось в мирну громаду без виразної політичної мети. Після реставрациї в тих краях, де хоронилась релігійна воля, воно з імени зоставалось тайною громадою, з тайними обходами та таємними зборами, одначе в дійсности толєрованою, а інколи навіть підохочуваною. Члени його набирались із посеред заможної буржуазиї і навіть із висших урядників; на достойників обирано членів правительства. В південних краях, де католицька релігія знову стала обовязковою, масонство дійсно було тай-

ною громадою, забороненою, переслїдованою, а через те й революцийною, що набиралась головно з вільнодумної буржуазийної молодїжи та незадоволених офіцирів. В Іспанії, Портуґалії, Італії, а особливо в церковній державі, масони робили змови проти держави.

Масонство мало тільки один загальний принцип — волю релїґійну; воно злучалось із усяким урядом і не виявляло себе републиканським; в дійсности воно всюди рекрутувалось із лїберальних партій, ворожих до попівства і його союзника — самодержавного уряду. Воно складалось із самостійних **льож,** злучених у федерацию, звичайно національну, при чім кожда нанія мала свого великого маґістра і свою найвисшу раду.

Масони ріжних країв були в зносинах поміж собою й мали умовлені межинароднї знаки, по яких могли пізнавати один другого. Цїлком правдоподібно, що масони конституцийних держав змагались проти урядів, які переслїдували їх товаришів; можливе те-ж, що вони розповсюджували із краю в край певний, хоч і невиразний ідеал лїберального конституцийного устрою. Чи істнувала поруч із офіцияльною національною орґанизацією тайна межинародня управа, що стреміла

окрім доктрин і загальновідомої мети до того, аби викликати у всїх краях републиканську й сьвіцьку революцию?*) Сього годї означити з історичною певністю; без сумнїву тільки те, що масони не мали єдности полїтичних поглядів, що багато революцийних провідників були масонами, що декотрі з них увіходили в масонські льожі, щоб там приєднувати спільників може бути навіть за-для того, щоб вести там революцийну пропаганду. Але нема нїяких доказів на те, що вони дїлали на користь революциї в **ролї масонів.**

Відносини таких урядів реставрациї до масонів були ріжні. Протестанскі держави полишили їм свободу. У Франциї лїберальні мінїстерства (Decazes) відносились до них прихильно. Росийський цар Александер I. заохочував до твореня льож. Метернїх, навпаки, заборонив усї товариства і доносив иньшим урядам про небезпеку від **сект** (під сю назву він злучав усї громади з полїтичними або релїґійними метами, зачисляючи сюди містиків і біблейські громади). Він покористував ся товариствами нїмецьких студентів, голов-

*) Така думка деяких католицьких письменників, Cretinau-Joly, le P. Deschamps, Claudio Jannet.

но національними й без жадних зносин із масонством, а передусім іспанською та італійською революциєю, щоб прохати царя закрити тайні громади (1820—21 р.) Александер I. зважив ся заборонити у Росиї масонство (1822).

Після відновленя самодержавства, у Неаполї тайна громада **Карбонарів,** доти виключно, італійська, почала зноситись із французькими революціонерами та мабуть і з масонами. Тодї, на взір італїянської, склалась французька Карбонерія (1821) через закладачів масонської льожі "Приятелїв правди": Буше (Buchez), Жубера (Joubert), Базара (Bazard) й Фльотара (Flottard). Але се була національна громада з національним проґрамом — вигнання Бурбонів. Єдиною межинародньою орґанїзациєю був **Космополїтичний союз** (Alliance cosmopolite), заложений деякими французькими проводирами французьких лїбералів (Lafayette).

Дїяльність тайних громад, обмежилась невдачними революциями в Іспанії та Італії, безкорисними змовами супроти Бурбонів (1820—22 р.) і мабуть повстанєм **декабристів** у Росиї, але вони підпомогли заснованнє у Франциї маленької републиканської партії, яка утворила революцию 1830 р., а у Бельґії — лїберальної партії, засно-

ваної Дефаком (Defacqz), великим маґістром масонів.

Републиканська "Молода Европа"

Наслїдуваннєм французької републїканської партії, утворились після 1830 р. в багатьох краях републїканські партії, в які увіходили: інтелїґентна молодїж і робітники, особливо в державах із слабими урядами, як у Нїмеччинї, середній Італії, Польщі. Сї партії були в зносинах між собою, але не мали межинародньої управи; їх дїяльність у кождім краю обмежувалась манїфестациями на користь революціонерів иньших країн; вони головно домагались інтервенциї на користь Поляків, які повстали проти російського царя і на користь збунтованих підданців папи римського.

Після упадку повстань, Маццінї заходив ся над устроєннєм полїтичного товариства, щоби методично приготовити революцию й завести сьвіцьку і демократичну републїку. Орґанїзация, у починї італїянська, з осередком поза кордоном, зробилась дуже скоро европейською. **Молода Італія** обернулась у галузь **Молодої Европи.** Вона була заснована на те, аби з'єдинити усю Італію в одну державу "в єдину й нероздїльну републїку"; члени її заприсягались коритись і хоронити тай-

ність; тайний суд засуджував зрадників і поручав членам громади вбивати їх. Маццінї зміг заснувати декілька національних секций (Молоду Італїю, Молоду Польщу, Молоду Нїмеччину, Молоду Швайцарію, Молоду Францію, Молоду Іспанїю), що набирались із людей понизше сорока лїт житя, головно з буржуазиї, сполучених межи собою і під його загальним проводом. Надзвичайна діяльність Маццінї привела тільки до змов, до невдачних замахів та кількох убивств. Після 1848 р. Молода Европа розпалась, не досягнувши нїяких безпосередних полїтичних здобутків. Але републїканські ґрупи Франциї, Швайцариї, Польщі, зробились революцийними осередками, де зразу склались комунїстичні і соціялїстичні партії.

Маццінї продовжав конспірациї, щоб завести в Італїї републїку і вигнати Австріяків. Під його намовою був зроблений атентат Орсінї на Наполєона III за те, що той не додержав свойого приреченя — визволити італїянську вітчину. Протягом часу, коли з'єдинила ся Італїя (1859—1870 р.), він був у зносинах із начальниками італїянського уряду (мабуть навіть із королем Віктором-Еммануїлом), з угорськими виходцями (Кошутом, ґенералами Тюрром і Кляпкою) і з польськими по-

встанцями; роблено заходи викликати загальне повстаннє проти Австриї (1859—1866 р.). Але се не була межинародня партія, се був тільки союз національних революціонерів.

Социялїстині школи.

В той час, як ребупликанські партії налагоджували полїтичну революцию, заснувались партії нового роду, що прямували до социяльної революциї.

Рух почав ся за часів реставрациї (1814—1830 р.) одночасно у Франциї і в Анґлії, дорогою повільної та замотаної формациї доктрин. Мирні філянтропи*), в Анґлії Оуен (Owen) і Тамсон, у Франциї Сен-Сімон та Фурє, перевели критику сучасної суспільности. Виходючи з того пункту,на якім зупинились фільософи XVIII віку, вони не обмежили ся на полїтичних інституциях, але перейшли до інституций социяльних (до приватної власности, спадка, сім'ї, умов наймання), на які фільософи і економісти дивились, як на непохитну основу суспільности. Повстаннє ве-

---

*) У плян сеї історії не входить оповідати про житэ социялїстичних теоретиків, анї викладати детайлїв їх доктрін; тут дїло тільки в показаню їх полїтичної дїяльности.

ликого промислу почало викликати переміни устрою, що їх уже було видно в найпередовійших краях — в Анґлії і у Франциї; тамечки почала утворятись нова кляса наємних робітників, що не мала жадних иньших засобів до істнування, крім своєї зарібної оплати і була присилувана підчас промислових кріз пробувати без роботи і старцювати; тоді почали мовити про **пролєтарів** (стара римська назва, принята для ознаки нової кляси) і про **павперизм,** новий рід бідности, утворений промисловим богацтвом.

Критика, дуже розмаїта по своїй формі, могла бути зведена до двох основних поглядів:

1) Суспільність дуже жорстока до бідних; вона завдає їм дуже багато прикростей: нікчемна і дуже непевна плата, шкідлива для здоровля, тяжка і потупляюча праця, надмірно довгий робучий час, невільнича залежність від ґосподаря і його підручних, малі, брудні і нездорові помешканя, нездорова страва, сумне безладне життя, проституция для жінок. Протест проти сього устрою приймав переважно сантиментальну форму прихильности до бідних, обуреня проти богатих, перемішану із християнськими покликами та деклямациями. У Франциї сей погляд

виражав ся формулою: "кожному по його потребі", або в перекладі на правничу мову: **право на істнованнє.**

2) Суспільний устрій противить ся справедливости. Власність і спадок поділяють на дві нерівні кляси. Через сю нерівність, осьвячену законом навпаки принципам 1789 р. виникла несправедливість у розділї продуктів праці: капіталїст залишив собі вироби праці, віддаючи робітнику тільки наймову оплату, очевидно дешевше дійсної вартости праці, бо він сам багатшав, а тим часом працю виконував не він. Сей протест висказував ся у формулї: **"кожному по його праці"**, або віддаючи юридично, **право на повний продукт своєї праці.** Злучаючи сї дві формули, прийшли до домагання **права на працю,** права на істнуваннє через працю.

Автори сїєї социяльної критики, названі пізнїйше **социялїстами,** приписували недостачі суспільности її економічному укладови: приватній власности, спадковости, умові наймання, вільній конкуренциї (до якої вони додавали також і марнованнє сил). Що до лїків вони ріжнились. Перед 1830 р. істнували вже дві системи: Система Оуена і система Сен-Сімона, вдосконалена Базаром. Офіцияльний орґан Сен Сімоністів — Globe (1830 р.) узяв сво-

єю девізою: "Усї суспільні інституциї мусять прямувати до поліпшеня моральних, матеріяльних та інтелєктуальних умов найбіднїйшої і найчисленнїйшої кляси; усї привілеї злучені з уродженнєм, без виїмки мусять бути скасовані. Кожному по його здібности, кождій здібности по її працї.

Друге поколїня социялїстів — П. Лєру (P. Leroux), Консідеран (Considerant), Люї Блян (L. Blanc), Прудон (Proudhon) — у Франциї, Родбертус і Марло (псевдонїм Вінкельблєха) — в Нїмеччинї — довершили критику социяльну.

Усї социялїсти, виключаючи Люї Блянка, не брали участи в полїтичнім життю і обмежувались ширеннєм своїх поглядів. Деякі між ними пробували спорудити взірцеву громаду, щоби на малім зробити досьвід їх реформи (Сен-Сімонїсти, Оуен, фулєристи, Кабе (Cabet) і Ікарійцї; але вони не зо'рґанїзували жадної полїтичної партії. Про те вони були творцями социялїзму. Їм належить уся отся ріжновидна критика істнуючого суспільного устрою, усї отсї формули, навіть практичні способи дїяльности і усї социялїстичні реформаторські заходи. Ще перед 1848 р. казали вже про "визиск чоловіка чоловіком", про "право на працю", про "надвартість", про анархію, про социяльну

демократію, про боротьбу кляс, про робітничу партію, про з'єднаннє межинароднє працюючих, про еманципацию пролєтаріяту, про орґанізацию праці, про промислову федерацию; пропонували кооперативні продукцийні асоцияциї, національні майстерні, безповоротний кредит, банк виміни, щадниці, закони для охорони робітників, збірної власности, проґресивний податок, загальний страйк, восьмигодинний день, робітничі з'їзди. Социялїстичні партії, що виникли пізнїйше, животїли розумовою працею першої половини столїття.

Комунїстичні партії.

Социялїстичні школи не складали революцийної партії. Социялїстичний революцийний рух почав ся перше серед революцийної републиканської партії Парижа у формі відродженого комунїзму Бабефа (Babeuf); один із живих іще бабувістів — Буонароті, привернув до бабувізма Вуає д'Аржансона (Voyer d'Argenson)*), пізнїйше обжалуваного у квітнему процесї (1834). Від французької републиканкої партії відкололась партія **комунїстична,** що вимагала социяльної революції, через скасованнє приватної власности; її доктрина, про те, так і позісталась у початковім станї: се була перш усього партія революцийної дїяльности. Але комунїстична пропаґанда захопила й Нїмців.

---

*) Після 1833 р. д'Аржансон і Шарль Тест були переслїдовані за комунїстичну брошуру. Тест пропонував социяльну реформу у такій формі: "Арт. 1. Все рухоме й нерухоме добро... належить до народу і сам тільки народ може завідувати роздїлом. Арт. 2. Праця, се обовязкова конечність усїх горожан",

В Німеччині, в революцюийній демократичній партії, 1833 р. показав ся той самий розділ, як і серед французської партії. Біхнер заснував у Гесені потайну громаду **Права чоловіка** й обернув ся до селян із покликом (1835 р.), що починав ся ось якими словами: "Спокій хатам, війна палатам". Він заявляв, що політична революция неможлива без социяльної революциї.

У Парижі німецькі робітники й еміґранти утворили (в 1836 р.) потайну громаду Bund der Gerechten (Союз справедливих), що приняла потім назву **Аліянс комуністів** й уклалась на федеративній основі; спілка складалась із ґруп, що звались **комунами** й були сполучені в **кружки,** а ті засилали повновласників на **конґрес,** де вибирав ся **центральний заряд** для загального проводу спілкою. **Аліянс комуністів** був у зносинах із робітничими осьвітними товариствами (Arbeiterbildungsvereine), серед яких силкував ся приєднувати собі сторонників.

Аліянс, заложений у Парижі, розріс ся по краях із політичною волею: у Швайцариї, де оселив ся кравець Вайтлінґ (1841 р.) і почав пропаґанду серед німецьких робітників*); в Анґлії, де еміґрант Шаппер

---

*) Вайтлінґ голосив сантиментальну науку про

заложив "комуну в Лондоні (1840 р.); у Бельґії, де Карло Маркс та Енґельс заложили брісельську ґрупу (1845 р.). Серед усіх отсіх ґруп брали верх Німці: се були головно робітники вищих ремесл і Жиди; вони були у зносинах із радикальними німецькими поетами Фрайліґратом, Гервеґом і Гуцковом, та з демократами, що видавали часопись Vorwarts. Французький уряд заборонив часопись і вигнав деяких редакторів — Карла Маркса, що подав ся у Брісель, Мойсея Гесса, що повернув ся у Німеччину. Тоді заснував ся над Рейном (у Кельні, Тревірі, Дісельдорфі) осередок комуністичної пропаґанди, що займав ся виданнєм заборонених творів*).

Щоб уникнути переслідувань, що почались після процеса Блянкі-Барбеса (1840 р.), центральний заряд **Аліянсу** був перенесений з Парижа у Льондон, де він про-

---

волю, рівність і ґармонію; він хотів революциї без проливу крови, обмежуючи ся виступами проти власности **Эвангелиэ бідного рибака** (1843) було комуністичною інтерпретациэю Христової науки.

*) Були те-ж комуністичні маніфестациї в промислових околицях Шлезька; там відкрито тайне товариство, але мабуть без зносин із міжнароднім рухом. Бунт ткачів 1844 р., що став голосний через драму Ґ. Гавптмана, показуэть ся тільки розрухом задля нужди.

бував до 1848 року. У 1846 році він довів до того, що Карло Маркс та Енґельс, — тоді у Бріселї, приступили до **Алїянсу й** дістали поручене скласти манїфест, принятий конґресом у 1847 році. Се був славетний **Манїфест комунїстичної партії** виданий на початку 1848 року, перед революцією, він пройшов незавваженим, але в сї остатні роки він зробив ся евангелїєм колєктивістичної партії, бо в нїм у короткій і горячій формі викладено вже усю доктріну Маркса. Він складаєть ся з 4 частин: 1) **Буржуазия і пролєтаріят,** історія суспільної еволюциї*). 2) **Пролєтарії і ко-**

---

*) Основні гадки э: 1, "Історія всеї суспільности аж до наших часів — се тільки історія **боротьби кляс.** Суспільність дїлить ся що раз то більше на дві ворожі кляси, буржуазию та пролэтаріят". 2. "Цїла боротьба кляси — се боротьба полїтична". "Полїтична власть — се з'орґанїзована власть одної кляси для придавлення иньшої". "Новочасні правительства — се адмінїстрацийні комітети для інтересів буржуазийної кляси". 3. "Великий промисл створив сьвітовий ринок". "Через експльоатацию сьвітового ринку буржуазия надаэ космополїтичний характер продукциї всїх країв, вона відібрала промислови національну основу". 4. "Буржуазия... витворила продуктивні сили більше ріжнородні і кольосальні, анїж усї минулі ґенерациї", одначе "буржуазийна система стала занадто вузькою, щоб заховати богацтва витворені у своїм нутрі", звідти парадоксальна епідемія гіперпродук-

мунїсти, оправданнє доктрин і практичної проґрами партії*). 3) **Социялїстичне і комунїстичне письменство,** критика социялїстичних доктрин, **социялїзм реакцийний, маломіщанський, нїмецький,** социялїзм **консервативний і буржоазний** (Прудон); **социялїзм і комунїзм критично-утопійний** (Оуен, Фурє і Кабе). **4) Відносини комунїстів до иньших опозицийних партій,** партійна тиктика.

циї." Бружуазия витворила **крізи** раз-у-раз загальнїйші. 5. "Буржуазия видала людей, що завдадуть їй смерть, новочасних робітників, **пролэтарів,** нагромаджених у фабриках, з'орґанїзованих як військо". Вони "зростають силою і набирають сьвідомости своєї сили", збільшають ся дрібною буржуазиэю, ремісниками, селянами, що падуть у пролэтаріят, та "буржуазийними ідеольоґами, що прийшли до зрозуміння руху." 6. "Доси всї історичні рухи були рухами меньшостей в користь меньшостей. Пролэтарський рух — се рух величезної більшости в користь більшости". Він починаэть ся "національною боротьбою" у всїх краях. Одначе він перейде у міжнароднїй бо "робітники не мають вітчини".

---

*) Комунїсти боронять "спільних інтересів пролэтаріяту", їх думки не глядають реформаторів сьвіта, тільки обмежають ся до "вияснення реальних умов теперішньої боротьби кляс, історичного руху", їх цїль лежить в орґанїзациї пролэтарів у клясову партію, у здобуванню полїтичної власти через пролэтаріят і знесенню буржуазийної

Закінчення маніфесту межинароднє і революцийне: "Комуністи прямують до обєднання демократичних партій усіх країв. Вони ставлять низше своєї достойности укривати свої погляди і свої цїли. Вони проголошують голосно, що сї цїли не можуть бути осягнені без напрасної переміни усього теперішнього суспільного укладу". Маніфест кінчаєть ся славетним окликом: **"Пролєтарі усїх країв, єднайтесь!"**

власности, створенної працею наэмників у користь капіталїстів. "Капітал — се социяльна сила", прийде до спільної власности. Се буде знищеннэм "буржуазийної волї" (торговлї) і "буржуазийної родини", релїґії та традицийної моралї і ворожнечі поміж народами. Революция стане ся дорогою **полїтичною.** Як способи переміни вносить маніфест: 1) конфіскату земельної ренти; 2) податок сильно проґресивний; 3) знесеннэ дідичення; 4) конфіската власности еміґрантів; 5) централїзация кредиту через національний банк із державним капіталом і виключним монополем; 6) централїзация усїх способів комунїкациї; 7) національні рукодїльнї, національне рільництво; 8) обовязкова праця для всїх; 9) публичне й даремне вихованнэ всїх дїтей.

Революційні партії за часів революциї 1848 року і в добу реакциї.

Революцийні партії, політичні чи социяльні (републиканськo-демократичні, социялїстичні, комунїстичні) творили до 1848 р. тільки невеликі несполучені громади в декілька містах, переслїдувані поліциєю, присилувані ділати потайно і часто укриватись або ратуватись на втікача; публїка про їх не відала або й зневажала. Французька революция 1848 р., зроблена на користь социялїстичної демократичної партії, в імя рівности і републїки, збудила надії в усїх революціонерів Европи. Ті, що повтїкали з вітчини повернулись назад до свого краю, в Італїю, Німеччину, щоб узяти участь у революциї. Революціонери усяких країв підтримували поміж собою обопільні зносини; богато з них навіть пішли за кордон допомагати демократам, що повстали до боротьби з урядами; в усїх европейських революциях брало участь богато Поляків, а революцийні партії Франциї й Німеччини домагались

інтервенциї на користь Польщі. Про те революция 1848 року не була працею межинародньої партії. Революціонери ріжних народів підбивали один другого приміром і заохочуваннями, але революциї носили виключно національний характер, без спільного проводу.

У Франциї революціонери, осягнувши владу, поділились на републиканців-демократів, супротивників социяльної революциї і демократів-социялїстів; сварка між ними дійшла до горжанської війни. В иньших країнах републиканці, що боролись усе ще з монархічним урядом, були сполучені (в Прусиї, Німеччині, Австро-Угорщині, Італії); ріжниця у поглядах не виходила за межі теорії і не перепиняла комунїстам і социялїстам ділати односердне з републиканцями-демократами. Але у Німеччині склало ся декілька робітничих орґанїзаций. "Робітнича социял-демократична громада" у Берлїні скликала робітничий конґрес (у серпні 1848 р.), з якого вийшло **Братерство,** злука німецьких робітників, що мали участь у баденській і дрезденській революциї. На заході, у Кельні, Карло Маркс заснував комунїстичну часопись, склалось социялїстичне робітниче товариство і на одних зборах ухвалено резолюцию на користь "социяльно-демокра-

тичної републїки" (у вересні 1848 р.). Після замаху стану у Белїні комуністи обернулись до народа з покликом, заохочуючи його не платити податків; Маркс у Кельні, Лясаль у Дісельдорфі були переслїдовані за розбудженнє повстання. У франкфуртськім парляментї засїдало декілька социялїстичних депутатів, що домагали ся права на працю. В Італїї рух позістав ся демократичним і національним.

Реакция 1849—50 років розбила революцийні ґрупи; комунїсти переслїдувані у Нїмеччинї, у Франциї, і навіть у Бельґії та Швайцариї, схоронили ся до Льондона. Там **Алїянс** був наново перетворений (у 1849 р.) і спробував знов увійти в зносини з **комунїстами** Нїмеччини, Франциї, Швайцариї; але він сам роздїлив ся на дві ґрупи: одна з них (Віллїх) бажала дальше приготовляти ся до оружного повстаня, друга (Карло Маркс) бажала обмежитись пропаґандою. Ґрупа К. Маркса перенесла ся до Кельна, де й була захоплена полїциєю (1851 р.). Кельнский процес комунїстів (1852 р.), обвинувачених у державній зрадї, примусив Маркса розпустити її. Сойм по примусу обидвох великих держав, порішив закон, що змушував усї уряди Нїмеччини розвязати усї полїтичні громади робітників (1854 р.). Ґрупа Віллї-

ха удержала у своїх руках заряд громадами Швайцариї, Бріселї і у Франциї і навіть заложила "демократично-социялїстичний межинароднїй комітет"; його закрила французька поліция.

Социялїсти, зневолені укриватись, зовсїм счезли з арени полїтичного життя; уряди, навчені революциєю 1848 року, завели охорони проти революцийної пропаґанди; рух, здавалось, був знищений. Л. Рейбо, що написав історію социялїзму, мовив: "Социялїзм умер, говорити про нього, значить, говорити над ним надгробне слово".

Але коли по 1850 роцї у полїтичнім життю показалось відродженнє, тодї відновилась і пропаґанда, що здавалась для більшости сучасників новою проявою, — о стільки социялїзм був вже забутий. Се було одначе тільки відродженнє социялїстичного руху, що попереджав 1848 р.; верховодами його були люде 1848 року — Карло Маркс, Лясаль, Лїбкнехт, що передавали новому поколїнню науки, формули і способи старих социялїстів. Відродженнє йшло рівнобіжно двома незалежними і навіть незгідними витворами: **Межинароднїм товариством** Карла Маркса і **Нїмецькою національною партією** Лясаля.

Інтернаціонал (1862—1872).

Нова социялїстична орґанїзация почала ся у Льондонї, осередку втїкачів-социялїстів і осїдку Карла Маркса. Почин узяли на себе верховоди анґлїйських робітників, ґенеральнї секретарі робітничих синдикатів (**trade-unions**). Приводом сталась всесьвітна вистава у Льондонї (1862 р.), на якій анґлїйські робітники познайомились із делеґатами робітників французьких і бельґійських. У 1863 р. вони знов стрінулись у Льондонї на великім зборі, що протестував на користь польських повстанців; на сей збір з'явились і французькі делеґати. Говорено про асоцияцию.

Французи були люде нового поколїння (Толєн, Фрібур,) що не знали социялїстів 1848 р.; їх ідеалом був прудоновський мутуалїзм (обопільність), злука робітників без втручання уряду. Анґлїчане trades-union-їсти, що попривикали вже до своїх національних робітничих спілок, мріли про межинародню злуку робітників, яка простягаючи єдність межи робітниками на всї країни, перешкодила би працьодав-

цям протиставити один одному робітників ріжних країв (вони нарікали, що анґлійські капіталїсти за-для вгамування стрейків кликали робітників із иньших країв). Поки що діло йшло про утвореннє професіональної спілки без полїтичних цілей.

Остаточний збір (28 вересня 1864 р.) у Льондонї доручив комітетови з 50 членів уложити статут спілки. Старі революціонери подали свої проєкти: Маццінї — дуже централїстичну орґанїзацию; Маркс — федерацию. Проєкт Маццінї, що здавав ся незручним для робочої громади, відкинули і прийняли проєкт Маркса, в формі провізоричного статута (у 1864 р.)

Межинародня спілка робітників була закладана на федеративній основі; члени, що заявили свою згоду з основами спілки, злучались у самостійні відділи **(секциї)**, що мали свої окремі бюра; грошеві вкладки були дуже незначні, майже номінальні. Спілка мала два загальні орґани: **Конґрес** делеґатів секций, що збирав ся раз на рік і мав найвищу владу і **Ґенеральна Рада,** вибрана конґресом, що мала своє місце перебування у Льондонї; обовязком остатньої були приготовлення працї і зносини з секциями. Се був устрій анґлїйських тред-унїонів, без найменьшої подібности до раніщих потайних революцийних гро-

мад. Фаховий стан членів не грав ніякої ролї; внесеннє французьких делеґатів про допуст виключно тільки дійсних робітників, було відкинене. І дійсно, до Інтернаціоналу, як звичайно звали межинародню спілку робітників, увіходили не тільки робітники, але й революціонери, навіть богаті філянтропи, як наприклад Жюль Сімон. Оголошеною цілею було обєднаннє і спільна методична діяльність робітничих товариств із ріжних країв, що прямували до охорони, розвою і визволення робучої кляси. Малось на увазї ділати виключно мирним способом.

Інтернаціонал ширив ся з початку дуже повагом; перший конґрес міг відбутись тільки у 1866 роцї, у Женеві, де прийнято остаточний устав спілки. З того часу відбувались кожнорічні конґреси, що скликались у невеличких державах, звичайно у Швейцариї. Маркс став на чолї Ґенеральної ради, в якій на дїлї з'осередкувала ся уся влада Інтернаціонал зараз же дістав закраску полїтичної громади, з кождим дальшим конґресом усе більше і більше революцийної.

Конґрес 1866 року (у Женеві) обмежив ся встановою головних принципів*), але на

---

*) "Еманципация робітничої кляси маэ бути

йому вже виявилась основна ідея Маркса про боротьбу кляс. Конґрес радив впорядкувати згоду робітників супроти підступів капіталїстів, зробити анкету про становище робітників усїх країв, заохочувати продукцийні кооперативні спілки і робітничі синдикати. Він домагав ся знесеня сталих армій.

Конґрес 1867 року (у Льозаннї) проголосив, що "социяльне визволеннє працюючих невідрубне від полїтичного визволення і що здобутє полїтичної волї се перша конечність". Він голосував за тим, аби удержавнено всї способи перевозу.

Конґрес 1868 року (у Бріселї) протестував проти війни і наємної працї, заявив ся за межинародньою орґанїзациєю страйків і домагав ся, щоб копальнї і камінні лому, шляхи і лїси були зроблені спільним добром. Що до землї він виявив думку, що "економічна еволюция зробить перехід орної землї у колєктивну власність держави

довершена самою робітничою клясою... Еманципация економічна робітничої кляси — се остаточна цїль, що їй повинен бути підпорядкований кождий полїтичний рух як спосіб до цїли. Ся еманципация не э питанэм анї місцевим, анї національним, але социяльним, що обіймаэ всї краї, де э тільки новочасна суспільність і розвязаннэ його залежить від спільної акциї країв більше посунених наперед".

социяльною неминучістю". Інтернаціонал прийняв колєктивістичну доктрину Карла Маркса.

Конґрес 1869 року (у Баденї) ствердив більшістю голосів постанови 1868 р.; у меньшости зістались Французи (Толєн), сторонники індивідуальної власности. Він виголосив, "що громада має право обернути приватну земельну власність у колєктивну (спільну) і що ся переміна неминуча".

Інтернаціонал повернув ся до комунїстичного проґраму 1848 р.: обєднаннє пролєтарів усїх країв для впровадженя спільности знарядів працї. Але се була тільки доктрина. Що-ж до практичних способів здїйснення її не було уложеної нїякої докладної проґрами, зрештою Інтернаціонал не диспонував нїякою силою. Його вважали таким саме богатим, як і тред-унїони; робітники увіходили до нього, щоб одержати запомоги підчас страйків і лучало ся, що вони примушували до уступок хлїбодавців, що лякали ся сеї виімаґінованої помочи. На дїлї члени Інтернаціоналу не платили вкладок, а каса була майже завсїгди порожна.

Інтернаціонал дуже лякав уряди і буржуазию; у Франциї під переслїдуваннє попало найперш бюро французського від-

ділу (секциї) у 1867)р.; а далї було загадано арештувати усїх провідників(1870 р.). На дїлї Інтернаціонал був тільки товариством теоритичної пропаґанди й житє його було коротке. Він одночасно підпадав зверхнїм нападам і почав розпадатись в серединї.

Війна 1870 року, прокинувши національний патріотизм, ворожий усякому межинародньому злученню, знесилила Інтернаціонал; протест Ґенеральної ради його проти нїмецької заборчої війни (у вереснї 1870 р.) пройшов без уваги. Війна довела до паризької комуни; ся остатня не була дїлом Інтернаціонала, але скорійше спогадом про 1792 р.; навіть слаба меньшість інтернаціоналїстів, що брала участь у комунї, не заступала Інтернаціонала. Але після придавлення комуни Карло Маркс видав від Ґенеральної ради манїфест на честь Парижа, робітників і мучеників робучої кляси. Інтернаціонал, заявивши свою солїдарність із комуною , підпав переслїдуванню, як громада ворохобників. У Франциї палата послів ухвалила проти нього виїмковий закон (у 1872 р.); в Анґлїї робітники усунули ся з Інтернаціонала. У ньому зістали ся сторонники тільки у Бельґії, Швайцарії і Нїмеччинї і в південних державах.

В той же час він був дез'орґанізований внутрішньою боротьбою. Один із російських еміґрантів,що перебували у Швайцариї, Бакунін, революціонер 1848 року, зробившись анархістом, увійшов у 1868 році у члени Інтернаціонала; перед тим заложив він федеративне товариство **Межинароднній аліянс социялїстичної демократиї,** де проводив центральний комітет, що засїдав у Женеві; тай сам став на чолї його; у се товариство увіходили робітники країв із романською бесїдою: з італїянської Швайцариї, Італїї, Іспанії, Бельґії. Бакунін домагав ся, щоб його спілка була злучена з Інтернаціоналом із захованєм її укладу; Ґенеральна рада відповіла, що вона може прийняти відповідні секциї, але не федерацию. Бакунін рішив ся розпустити свій **Аліянс** і впровадити секциї з окрема до Інтернаціоналу (1869 р.). Але федерация продовжала ся потайки дальше і між нею та Ґенеральною радою Інтернаціоналу незабаром виникли конфлїкти з поводу конґреса романської федерациї (1870 р.) і з поводу терористичної пропаганди Нечаєва у Росиї. Се була боротьба поміж двома революцийними верховодами, Бакунїном і Марксом, — між двома проґрамами: колєктивістичним Маркса і анархістичним Бакунїна — між двома ґрупами народів: ро-

манськими сторонниками Бакуніна і жителями півночи, сторонниками Маркса — між двома тактиками: захопною політичною діяльністю Маркса і стриманнєм від голосовання і напрасною революциєю Бакуніна — між двома орґанізаціями: Маркс бажав зміцнити Ґенеральну раду, щоб дати Інтернаціоналови центральний заряд; Бакунін бажав звести його до ролї "скринки для листів", щоб кожна секция зоставала ся незалежною.

У 1870 і 1871 рр. щорічних конґресів Інтернаціонала не можна було скликати через війну і переслїдуваня нїмецьких социялїстів. Конґрес 1872 р. у Газї мусїв був порішити змаганя межи супротивниками; боротьба піднялась із поводу внесення стороників Бакуніна скасувати Ґенеральну раду по причинї її самовлади; більшість Марксістів поклала навпаки, що радї мусить бути признане право зносити секциї і навіть федерацию; вона виключила Бакуніна і давнїх членів Алїянсу і перенесла місце осїдку Ґенеральної ради в Америку, у Ню Йорк. Блянкісти усунули ся з Інтернаціоналу, докоряючи йому за втеку з бойовища; у нїм позостались тільки Нїмцї, Анґлїчане й Американцї; він іще раз зібрав ся на невеличкий з'їзд у Женеві у 1873 р., а у 1876 роцї він заявив своє розвязаннє.

Інтернаціонал счез, не полишивши ніяких дійсних здобутків; закладений, щоб способом межинародньої згоди здобути социяльні реформи, він тільки налякав уряди й публіку. Се був остатній спробунок межинародньої партії.

Уложенне социялїстичної проґрами у Німеччині (1863—73 рр.).

У той час як Інтернаціонал старав ся створити межинародню партію социяльної революциї, у Німеччині склала ся національна социялїстична партія з проґрамою й орґанїзациєю, що дала межинароднїй взір для всеї Европи.

Социялїстичну партію заснував Лясаль, старий революціонер 1848 р., що почав із полїтичних нарад із приводу конфлїкту у Берлїні (1862 р.). Нове поколїннє робітників не знало ще социялїстичних теорій, але воно почало розводити ся про способи поліпшеня свого стану; у Липську заснував ся комітет для устрою конґресу робітників, де треба-б обмірковати потреби робучої верстви; комітет обернув ся за порадою до Лясаля, а він відповідав "відкритим листом" (у марті 1863 р.). Він радив робітникам злучити ся в одну робітничу партію, незалежну від

буржуазних партій, щоби здобути політичну власть; цілею мусить бути визволення з під "залізного закону робітничої плати", після якого середня заплата робітника завсїгди зводить ся, через конкуренцию до мінїмума, потрібного для житя. Робітники не мають сили позбутись сього стану нї поодинокими заходами, як говорять економісти, нї навіть способом приватних асоцияций (коопераций, синдикатів, кредитових товариств); їм потрібна державна поміч; практичний спосіб містить ся у тім, аби витворити при помочи держави продукцийні робітничі спілки, але щоб здобути сю поміч, потрібно захопити полїтичну власть, а перша умова для сього — се осягненнє загального виборчого права. Таким побитом Лясаль повертав до ідеї Люї-Блянка, — загальне виборче право і національні майстерні. Він прийняв і стару назву **социял-демократ.** Але він сполучив социялїстичні доктрини 1848 р. з теоріями офіцияльної полїтичної економії. Се те, що він називав "бути узброєним усїма відомостями свого часу". ("Залїзний закон зарібної заплати" був теорією лїберальних економістів, уложеною уперше Тюрґо).

Найперше Лясаль приєднав робітників рейнського промисловго округа і наслїд-

ком з'їзду у Липську була поява "Загальної спілки німецьких робітників" (май 1863 р.), вельми зцентралізованої, під зарядом президента, вибраного на пять років. Лясаль, вибраний президентом, подав ся до Берлїна на боротьбу з поступовою партією й увійшов у зносини з Бісмарком. Після його смерти (у 1864 р.) його партія зостала ся патріотичною німецькою, монархічною, демократичною, з обмеженою проґрамою социялїстичною.

Партія Маркса склала ся пізнїйше. Вона почала ся з зірвання межи німецькими інтернаціоналїстами і національною партією Лясала (1865 р.), яку обвинуватили в тім, що вона продала ся пруському урядови; вона склала ся завдяки обертанню у социялїзм саксонських товариств, що прилучили ся до Інтернаціонала у 1868 р.

Партія уложила ся в Айзенаху (1869 р.), де зредаґовано першу повну социялїстичну проґраму. Більшість (262 проти 110) належала до сторонників Маркса; вона приняла його доктрину і його формули. Маркс, ще незадовго перед тим оповістив свою систему у першім томі **Капітала** (1867 р.), надаючи, як Лясаль, своїм социялїстичним доктринам 1848 р. форму наукової системи; його теорія вартости спочивала на офіцияльній доктрині, що

вартість — се витвір (продукт) праці. Він оминав сантиментальність і утопійність старих социялїстів. Доктрина проте зостала ся та-ж сама, що і в 1848 р. і дуже ріжнилась від попереднього комунїзму Бабефа, що вимагав спільности **консумциї і** спільности житя. Маркс обмежав ся узагальненнєм способів **виробу** (продукциї). **Комунїзм,** що загубив кредит із 1848 р., замінено **колєктивізмом.**

Партія прийняла назву "**Робітничої социял-демократичної партії**" (се була стара назва 1848 р.). Проґрама її поділюєть ся на частини: 1) ціль; 2) принципи, що їх члени партії мають піддержувати*); 3) безпосередна практична проґрама. Теорія її та сама, що й у маніфесті 1848

---

*) Цїлею эсть "утвореннэ вільної демократичної держави" (Volksstaat). Основні думки э: "Сучасна полїтична й социяльна держава несправедлива у найвисшім степени і мусить бути поборювана з найбільшою енерґією. Боротьба за визволеннэ робітничих кляс —се боротьба... за рівні права й обовязки і знищеннэ всякого панованя кляс... Партія стараэть ся через поваленнэ теперішнього устрою продукциї (наэмництво) здобути працею в асоцияциї повний витвір (продукт) праці для всякого працьовника. Полїтична воля — се невідлучна умова економічної еманципациї... социяльне питаннэ... може бути розвязане тільки в демократичній державі. Полїтичне й економічне визво-

року: боротьба кляс, здобуттє політичної влади, щоб дійти до социяльної революциї, межинароднє порозуміннє. Практична проґрама се проґрама радикальної демократичної партії*), до неї додано декілька социяльних реформ: обмеження робочого дня, скорочення жіночої і заборона діточої праці, єдиний поступовий (проґресивний) податок на дохід і спадки, державна поміч продукцийним спілкам (сей остатній пункт для принади сторонників Лясаля).

Орґанізація, в супротилежність лясалевої спілки — федеративна; Бебель заявив, що хочуть перепинити "покликуваннє на авторітет" і "культ осіб". Однодумці то-

---

лениэ робучої кляси можливе тільки тоді, коли вона сама спільно за нього боретъ ся... Емаципация — се питаннэ анї місцеве, анї національне, але социяльне... партія маэ себе за галузь Інтернаціоналу".

*) Загальне голосованнэ від 21 року у всїх виборах (загальне голосованнэ в Німеччинї эсть тільки до Reichstg-у і то від 25 року) — непарушність послів — безпосередне законодавство (referendum), — знесеннэ всїх клясових привілеїв, посїдання, уродження релїґії, — національна мілїция — роздїл церкви і держави — сьвітська наука — обовязкова на першім степени, даремна на дальших — даремна справедливість, жюрі, устної процеруди — волї друку, товариств, звязків, — знесеннэ посередних падатків.

го-ж самого міста єднали ся, не складаючи про те сталого товариства, щоб обійти закон про товариства і вибирали довірену особу, яка мусїла скликати збори і збирати членські вкладки. Обрані депутати сходили ся щорічно на з'їзд для загальних справ; з'їзд назначив екзетутивну комісию з 5 членів, що знаходились під доглядом контрольної комісиї з 11 членів; обі перебували в ріжних містах. Істнував партійний друкований орґан, що тримав ся членськими вкладками.

Обі німецькі социялїстичні партії скликали окремі конґреси, поставляли окремих кандидатів і бороли ся поміж собою до 1875 р.; але після того, як їх обі асоциациї були у Прусиї переслідувані і розвязані силою закона, що забороняв сполуку (Verband) полїтичних товариств, вони зілляли ся в одну **німецьку робітничу социялїстичну партію.** Їх проґрама, уложена поспільно у Ґотї (в маю 1875 р.) може подїлитись на 2 частини: одна — се виклад теорії, друга — се властива проґрама. В основу її покладено проґраму Маркса 1869 року*), спрецизовану і доповнену формулами Лясаля, без журби про суперечно-

*) Маркс написав до всїх сторонників острий лист проти сеї проґрами обєднання; його оголошено аж 1890 р. у Neue Zeit.

сти*): "Праця — се єдине жерело багацтва" і залізний закон робітничої заплати"; "утворенє продукцийних спілок при помочи заснованя політичної робітничої партії"; "межинародній характер руху" і "діяльність у національних рамках."

Проґрама (властива) поділяєть ся на дві частини: 1) Політичний ідеал, "основа держави": загальне виборче право, безпосередне законодавство, міліция, повна воля друку, товариств зборів, народній суд, загальна і безплатна наука, оголошенє релїґії приватною річию (се демократична проґрама 1869 року). 2) Негайні со-

*) Отсе головні місця: "Праця эсть жерелом всього богацтва... і можлива тільки через суспільність. Продукт праці належить вповні до суспільности, себто до всїх членів із загальним обовязком праці і з рівним правом; кождому по його справедливим потребам... Визволеннэ праці вимагаэ переміни знарядів праці на суспільне добро суспільности, корпоративного управильнення цїлої праці. Воно маэ бути дїлом робучої кляси, а супроти неї всї иньші кляси творять тільки реакцийну масу. Пратія... змагаэть ся всїма законними дорогами, щоби здобути вільну державу і социялїстичну суспільність, поваленнэ зелїзного закону наэмної плати через знесеннэ системи наэмної праці, усуненнэ визиску у кождій формі, знесеннэ всякої социяльної і полїтичної нерівности. Партія... що дїлаэ зразу в кадрах національних держав, маэ повну сьвідомість міжнародного характеру руху".

ціяльні переміни (при сучаснім суспільнім устрою): розширення прав у розумінню ідеала, єдиний поступовий податок, воля спілок, нормальний робочий день, заборона діточої праці, закони для охорони робітників, санітарний догляд над фабриками і заводами і робітничими помешканями, відповідальність ґосподарів, упорядкування тюремної праці.

Орґанізация була федеративна, подібна до укладу Марксістів 1869 року; місцеві автономні ґрупи, щорічний конґрес повновласників, що має верховну власть, заряд, що складаєть ся з 3 орґанів: управа — з 5 членів (Vorstand), ревізийна комісия із 7 членів, що перебувала в иньшім місті і комісия з 18 членів, для посередництва партії і каса.

Доктрина партії не багато чим ріжнилась від манїфеста 1848 р.; по свойому устрою вона подобала на Інтернаціонал; змагання Маркса, що не вдало ся під назвою комунїзма і у формі межинароднього товариства, доведене було до кінця під назвою колєктивізма і у формі національної партії. Повстанне сеї партії у Німеччинї було подією межинародньою. Уперше склала ся в великій державі робітнича социялїстична партія, кермована постійною орґанізацнєю з центральним урядом, що-

річним парляментом, офіцияльною часописею, що мала правильний буджет, що ділала в імени докладної проґрами, одночасно теоретичної і практичної, і займала тверде становище між політичними партіями. Ся німецька партія стала взором для соцнялістів иньших країв: тому що вона заховала межинародний дух свого фундатора, то своїм прикладом і пропаґандою вона відновила невдале діло Інтернаціонала.

Анархістичні спілки.

Слова: **анархія, анархіст** уживались довгий час, яко уразливі назви, що їх давали революціонерам їх вороги. Прудон перший ужив виразу **анархія** до своєї системи. О скільки можна зробити рішучий вивід із його творів, головно, критичних і полємічних, його ідеалом була федерація добровільних спілок робітників і хліборобів без політичного уряду. Поміж революціонерами 1840—1848 року декотрі виявили подібні змагання (Гес і Ґрін у Німеччині, Мар у Швайцарії), але вони не витворили партії.

Основником анархістичної партії був Бакунін, російський офіцер, що став учеником Прудона підчас свого перебування у Парижі (1843—47 р.), войовничий рево-

люціонер, один із верховодів дрезденського повстаня у 1849 році, засланий у Сибір, що втік відтіля і оселив ся уперше у Льондоні, де працював у часописі Герцена, а потім у Швайцарії. Від Прудона він переймив ідею анархії і федерациї, але він додав до неї ненависть до цивілізованих інституций і систематичний поклик до напрасного їх знищення. Він виголошував, що пригноблені верстви не зможуть власними силами визволити ся, що як бй вони утворили нову державу, то вона так само гнобила би, як і попередні, що тимто треба стримати ся від усякої позитивної творчої діяльности і "дати повну волю тому, що зовуть злими пристрастями і знищити усе те, що на тій же мові зветь ся громадським порядком". Тактика мусіла основувати ся в підбурюванню до повстань.

Аліянс социяльної демократиї, створений Бакуніном у 1868 році, мав таємний устав і анархічну проґраму; він домагав ся не тільки повної рівности усіх і спільної власности на землю і знаряди праці, але і "всесьвітньої социяльної, фільософічної, економічної і політичної революциї; річ ішла про "знесенє усіх держав і усіх церков із усіма їх релігійними, політичними, юридичними, скарбовими, поліцийними, науковими, економічними, социяльними ін-

ституциями".

У 1869 році **Аліянс** увійшов у Інтернаціонал і потім виступив із нього в купі з Бакуніном (1872 р.). Він складав ся з революціонерів романських країв, найбільше нестриманих і саме крайних членів Інтернаціонала, з секциї італїянської і іспанської, що брали участь у кантональних повстанях, з бельґійської секциї і з **юрської федерациї,** що складала ся з робітників-годинникарів Нейшательського кантону, секциї нечисленної, але дуже діяльної. Алїянс мав свої конґреси (у 1872, 1873, 1874, 1876 і 1877 рр.).

Будучи нечисленними і підпадаючи гострим нападам зі сторони социялїстів, анархісти знаходили сторонників у тих краях, де социялїстична партія не була ще з'орґанізована. Але вони придбали полїтичну вагу, що не відповідала їх силам, коли взялись до способів російських терористів — до експльозийних атентатів; вони зробили з сього теорію і через се придбали всесьвітний розголос. Доси революцийні партії удавали ся до напрасних актів тільки за тим, щоб учинити рішучий ефект, усунувши тих людей, що перешкоджують їм. Анархістична теорія мала напрасний акт, навіть коли він не мав певної цїли, за діло загальної відомости, че-

рез що можна звернути увагу публіки на суспільні хиби і примусити їх призадуматись над ними; се була так звана **пропаґанда ділом.**

Анархісти, по самому способу своєї тактики, позбули ся можливости скласти ся у постійну партію: зараз як тільки зложилась яка діяльна ґрупа в якім краю і дала про себе ділами знати урядови, сей швидко її знищив; лишають ся тільки анархісти-письменники, що їх уряди терплять, оточуючи їх про те шпіонами. Крім того, більша частина анархістів, по свойому темпераменту і своїм принципам має відразу до усякої власти, навіть добровільної: вони складають "ґрупи" і "компаніонів", а не партії і не ділають згідно. У дійсности їх політичний вплив зводить ся до реакций, що викликали ся їх пропаґандою ділом й історія їх зведеть ся до переказання про окремі маніфестациї у ріжних краях.

Останки **Аліянсу** і паризька "ґрупа" скликали у 1881 році у Льондоні конґрес, на якім заявлено, що "треба усіма можливими способами ширити через ділання революцийну ідею і дух перевороту у народній масі, що ще не бере діяльної участи в руху, що віддаєть ся ілюзиї моральности і певности законних способів". Конґрес поручав науку хемії, "що вже стала у

великій послузї революцийному дїлу".

Проміж 1879 і 1882 рр. анархістичний рух повстав у Франциї (у Парижі і на південнім-заході — у Лїонї. Сен-Етенї); він зазначив ся головно манїфестациями доктрини двох письменників, Крапоткіна й Е. Реклю і лїонським вибухом, що за ним пішла репресия (1872).

Анархічних рух (1882—1885 рр.), викликаний у Австрії пропаґандою Моста і Пекера, був придушений надзвичайними законами і гуртовими арештами. Остатнї анархічні рухи були у Парижі (1892—1894 рр.), в Італії і в Ішпанії. У Німеччинї анархічний рух зустрів опір зі сторони социялїстичної партії. Б Анґлії Льондон буває місцем притулку чужоземним анархістам, але там не було жадного анархічного акту

Витворення національних социялїстичних партій.

Німецькі социялїсти, щоб здобути полїтичну владу, потрібну для социяльної революциї, зрекли ся на якийсь час межинародньої орґанїзациї й уложили ся як національна партія з виборчою і парляментарною орґанїзациєю.

Иньші краї мало помалу почали наслїдувати їх. Ся еволюция спинювала ся

перше опором анархістів **Аліянсу,** потім внутрішними незгодами серед социялїстів і репресиями урядів. Але майже усюди утворили ся робітничі социялїстичні партії на взір нїмецької і з її проґрамою. У Австрії після знищення анархічного руху була закладена у 1888 р. "робітнича социял-демократична партія", з межинародньою колєктивістичною*) проґрамою й орґанїзациєю, що складала ся, як і у Нїмеччинї, з конґреса, уряду і контрольної комісиї; вона домагалась: загального вирбочого права і восьмигодинного робочого дня. — У трьох скандинавських державах, у Голяндиї і у Бельґії, партії поскладались на взір нїмецької. У Польщі партія, що виникла у 1882 р. поміж фабричними округами, була розбита у 1885 р.; у 1892—93 рр. вона відбудована і перейначена у партію з колєктивістичною проґрамою, цїлком подібною до нїмецької, але се — партія польська, патріотична, що стремить до відбудовання Польщі у формі демократичної републїки. — У Франциї і в романських державах колєктивістична проґрама проникла потроху

*) "Партія... эсть інтернаціональною назвою, вона осуджуэ привілеї народів так само, як привілеї уродження, полу, посїдання і заявляэ, що боротьба проти визиску повинна бути межинародня, так само як і визиск межинароднїй".

в усї революцийні партії; але в них нема докладної орґанїзациї й центрального заряду.

Нїмецька партія на увесь час дїлання виємкових законів (1878—90 рр.) була примушена розвязати свою офіцияльну орґанїзацию і скликати свої з'їзди поза кордоном, скористала з повороту до спільного права для своєї реорґанїзациї. Вона прийняла назву **социял-демократичної партії** (1890 р.), відбудувала орґанїзацию через місцеві ґрупи (звичайно у формі виборчих комітетів) з вибраними довірними людьми і зважилась приступити до социялїстичної пропаґанди по селах. Ерфуртський з'їзд (1891 р.) провірив проґраму. У новій проґрамі не стало того, що належало до доктрини Лясаля, за те більше широко розвинена теорія Маркса, по якій натуральна еволюция усуває приватну властність і готовить дорогу до колєктивізма. Партія має на цїли орґанїзувати клясову боротьбу через ширення поміж робучою клясою сьвідомости сеї боротьби. У практичну проґраму були ще занесені пункти про рівноправність жінок, про даремну медичну поміч, про похорони громадським коштом і в царинї робітничого законодавства — ширеннє способів, прийнятих що до фабричних робітників, також між робітників

сільських і домової челяди.

Таким побитом витворили ся у більшости европейських держав социялїстичні партії з демократичним устроєм, з двома орґанами і кождорічним конґресом вибраних заступників, що є найвисшим збором для обрад, рішає про проґраму і загальну полїтку, і постійним комітетом, що вибирає ся на конґресї, якому надано власть виконання. Се — справдешний уряд, що розпоряджає практичними способами для своєї діяльности: касою, часописею й вибираною орґанїзациєю. Кожна партія дїлає у стїнах одного тільки парляменту (лучає ся навіть, що в одній державі є декілька з'окрема орґанїзованих партій, що йдуть між собою в заводи).

Усї отсї партії мають позитивну **проґраму,** що єсть не тільки виразом спільних змагань, як у 1848 р., але й офіцияльною конституциєю, ухваленою й оголошеною найвисшим збором і узнаною членами партії. Ся проґрама складає ся з нарису теоретичної доктрини (у якій партія викладає свій ідеал, свою цїль і свій шлях) і з вичислення практичних реформ.

Доктрина спочиває усюди на тих же самих принципах. Сучасний економічний устрій некорисний для верстви працївників; реформа повинна бути дїлом самої

робучої верстви; вона стане ся через захоплення політичної влади робітниками, які покористують ся державною силою для установи колєктивної власности на знаряди витвору, серед того і на землю; споживаннє зостане ся індівідуальним.

Практичні реформи є політичні й социяльні. Політична проґрама є відтворенєм радикальної демократичної проґрами, доведеної до крайніх льоґічних наслідків; безумовна рівність, значить — загальне виборче право, навіть для жінок; рівна військова повинність, повна (інтеґральна) наука для усіх; безумовна свобода, значить — свобода друку, зборів, товариств; повний відділ церкви від держави і цілковита сьвітськість; безумовне братерство, значить, всесьвітній спокій, розброєння; ніякої ріжниці між національною людністю і чужоземцями; межинароднє управильненнє усіх спільних діл.

Социялїстична партія має назву **демократичної;** вона склала ся з членів демократичних партій; демократична доктрина була їх вихідним пунктом для проголошеня социяльної революциї. У декотрих державах (Німечині, Австрії) вона займає місце радикальної партії; в країнах із обмеженним виборчим правом (в Австрії, скандинавських державах, Голян-

дії, Італії) вона домагає ся загального права голосовання, як його домагали ся социялїсти у Франциї до 1848 р., у Німеччинї до 1866 р., у Вельґії до 1893 р. Социяльна проґрама складає ся з детайльних реформ у цїли поліпшення становища робітників (синдикати, робітниче законодавство, законодатне унормованнє робучого дня і зарібної заплати, емеритальної каси) і з мір для приготовлення переходу до колєктивістичного устрою (усуспільнення залїзниць, копалень і асекурацийних закладів, безпосереднї поступові податки).

Беручи разом — се проґрама полїтична, демократична, свободолюбна, лїберальна, сьвітська, мирна, межинародня, злучена з проґрамою державного социялїзму, що дїлає через законодавства і податки. Тяжко постановити, яка з сих двох незалежних проґрам найбільше вабить сторонників до социялїстичних партій.

Тактика революцийних партій.

Жадна з революцийних партій не знала протягом першої половини сього віку тактики, крім насильної революциї — конспірациї на італїянский взір (тактика Маццінї), революцийних замахів на французький лад (тактика Блянкі). Усї їх по-

водження в сей період були осягнені ворохобнями в армії або у столицях.

У другій половині сього віку уважаючи на поліпшаннє узброєння, урядів, революціонери обернулись до другого — до спокійної пропаґанди, щоб дійти до законного захоплення влади. Заложена Лясалем спілка — оголосила у своїм уставі (1863 р.), що вона має на меті ділати "спокійним і леґальним способом", завойовуючи загальну опінію. Марксівська социялїстична партія, цілком стремлячи встановити диктатуру пролєтаріяту, ухвалила за правило уникати усяких повстань. Доктрина про натуральну еволюцию до колєктивістичного устрою, подана Марксом социялїстам відвела їх від грубої революциї, — марної, бо вона вийшла би завчасною, — небезпечноою, бо вона могла-б довести до знищення партії. Ґотська проґрама 1875 року проголосила, що партія "буде ділати усіма законними способами" і сеї пункт був скасований у 1880 році тільки уважаючи на виємковий закон 1878 р., що признавав нелеґальною навіть просту социялїстичну пропаґанду.

Якої тактики треба держати ся для приготовлення социяльної революциї? — ось питаннє, яке зайняло перше місце у полїтиці революцийних партій, яке викли-

кало майже усї їх внутрішні незгоди, їх розбитя і подїли на фракциї.

Демократична радикальна партія згубила усякий революцийний характер (окрім Росиї); вона перекинулась у парляментарну партію, яка обмежує ся домаганєм дрібних реформ законодатним способом і намагає ся придбати більшість, щоб дійти до мінїстерства.

З другого боку, від социялїстичних революцийних партій відкололи ся анархісти; у своїй неґативній критицї суспільности анархісти згоджують ся з социялїстами, вони довго говорили одинаковою мовою і дїлали спільно і публїка змішувала їх, як однакових ворогів сучасного громадського порядку; але ріжниця у темпераментах довела їх до радикально відмінної тактики, так що спільна дїяльність зробила ся для них неможливою, і на сам кінець між ними показала ся непримирна ворожнечість. Анархісти, не бажаючи підпасти партійній дисциплинї для приготовлення революциї, що не витворить абсолютної волї одиницї, зрікають ся узяти яку-будь участь у полїтичній дїяльности, відносять ся з погордою до виборів і до законодатних зборів, поручають насильну акцию для зворушення загальної опінїї; ті з них, що бажають дїлати,

беруть ся до російської терористичної тактики атентатами. Німецька социялїстична партія голосно осудила сї способи (1877 р.)*).

Социялїсти займили осередний стан між радикалами та анархістами, однаково уникаючи, як виключно парляментарної дїяльности, так і напрасної акциї. Але сей загальний принцип, підпадаючи ріжним толкованням, довів до ріжного способу дїлання, можна відзначити бодай три ріжні тактики: середню і дві крайнїх, із яких одна близче до тактики радикальної — друга до анархістичної.

1) Офіцияльна тактика німецьких социял-демократів і взагалї марксівських партій лежить у принятю форми полїтичних парляментарних партій, але тільки яко способи для пропаґанди социялїстичних ідей. Партія пропонує кандидатів на виборах, переводить у законодатні полїтичні збори своїх послів, складаючи їх у парляментарну ґрупу; але, входячи до виборчого та парляментарного кадру мі-

*) "Сила — се чинник так само добре реакцийний, як і революцийний, в першій формі навіть важнїйший. Тактика поодинокого хапання за силу не маэ цїли, дразнить почутэ права у масї, тому рішучо шкідна, а за тим треба її осудити як таку".

щанської громади, вона заявляє, що не числить на вибори і парляменти для переведення социяльної реформи, що вона бачить у сім тільки спосіб ширення своїх поглядів, спосіб до побудження загальної опінії, приєднання членів орґанізациї та рахунку сторонників (вона придає більш ваги загальному числови голосів, поданих на користь социялїстів, ніж числови вибраних послів). Вона дивить ся на парлямент, як на трибуну для викладання своїх поглядів, зрікаєть ся брати участь у парляментарній діяльности через внески дрібних социяльних реформ й уникає зносин із иньшими партіями. Але вона радить також встримуватись від усяких революцийних рухів, які дали-б урядови притоку, щоб знищити партію. Се — тактика революцийної аґітациї парляментарним способом; ціль її — спокійно здійснити повну революцию.

2) У ліворуч від сеї тактики, як перехідна ступінь до анархістичної, займає місце тактика революцийної абстіненциї від полїтичної діяльности, що має на увазї приготовити несподївану революцию. Вона містить ся у відсуванню від участи у виборчім та парляментарнім житю, що мусить бути сполучене з компромісами, забуттєм принципів і успокоєннєм револю-

ціонарів за для близького зіткнення з буржуазиєю. Спілка, значить, мусить здержуватись від усякої правильної політичної діяльности, бути на поготові до революциї. Про те-ж, як учинити революцию, думки поділяють ся; партія **блянкістів** зостаєть ся при своїй давній тактиці горожанської війни, що раз меньш можливої до практики; инші ставлять вище боротьбу економічну — **загальний страйк.** Се тактика поза-парляментарної аґітациї в надії на повну насильну революцию.

3) У праворуч, як перехід до тактики радикальної партії, виникла в останній час тактика постепенних здобутків і компромісів; в надії на можливість здійснити свій ідеал у повноті, вона хоче здійснити відрубні його частини в формі закона; уважаючи на се треба взяти участь у парляментарнім життю, входити в уклади з иньщими партіями, ворожими до социяльної переміни, примушуючи їх згоджувати ся на часткові социяльні реформи. Щоб принадити виборців, сторонники сеї тактики мусять виставляти їм проґрами, що зводять ся до декілька практичних реформ і не мають наукового характеру; щоб знов прихилити на свій бік селянських виборців, вони виходять до того, що покидають принцип колєктивно-

сти усїх знарядів продукциї і допускають дрібну приватну земельну власність для селян, які самі оброблюють свою землю. Се тактика парляментарної дїяльности, що має на увазї социяльний перетвір ступнями.

Социялїстичні партії мали вибирати між сїми тактиками і вибір означав взагалї їх становище у полїтичнім життю: абстиненция від полїтичної дїяльности, участь у нїй, як аґітацийний спосіб, компроміси з иньшими спілками, не-соцялїстичними. Взагалї виявило ся прямованнє до переходу від лївої тактики до правої через перехідну ступінь первісного марксізму; але партії з ріжним поступованнєм, істнують одначасно у однім і тім же краю і йдуть у заводи між собою. Тактаки півнархічної революцийної абстиненциї тримали ся давні нечисленні партії, що могли сподївати ся тільки несподїваної переміни; її сторонники обмежають ся до невеличких ґруп людей нетерплячих або невдоволених социялїстичними послами, що остудили ся від зіткнення з парляментаристами. Таке становище займають деякі французькі ґрупи: **блянкісти, алєманїсти*)**, частини социялїстичної партії у Го-

---

*) Зілляня з анархістами пробовано під іменем **свободного комунїзму**.

ляндії та в Німеччині невеличка берлінська ґрупа **незалежних** (прозваних "молоді"), яка закинула верховодам партії, що вони вбили у социялістичній партії революцийного духа і обернули її у просту партію реформи. Ся ґрупа була виключена з партії на конґресі 1891 року.

Тактика марксістів се тактика доктринерської партії, що переконана у певнім тріумфі своїх ідеалів і боїть ся опізнити сей тріумф яким небудь нерозумним кроком; проти неї звертались усі иньші партії, а на обвинувачання вона відповідала гострими словами і систематичною абстиненциєю. Система виємкових законів продовжала се становище у Німеччині. Але як тільки виємкові закони були знесені, німецька партія заховуючи дальше принцип своєї тактики, що зробила ся традицийною*), почала схиляти ся до тактики правиці.

Тактика ступневого перетвору була прийнята у Франциї більшостію робітни-

---

*) "Зваживши, що здобутэ політичної власти не може бути ділом хвилини, анї плодом зложеного моментального замаху, але що вона може бути здобута тільки працею над осьвідомленэм при використанню усїх способів пропаґанди для наших ідей — заявляэ, що нема рациї зміняти тактику партії".

чої партії (1882 р.), що привело до зірвання між **посібілїстами і** ґрупою правовірних марксістів. Після офіцияльного полагодження у 1893 році ся тактика узяла гору. Вона привела до утворення під назвою **радикалів-социялїстів** перехідної громади без острого покрою, між социялїстами і більшістю републїканської партії; вона заманіфестувала принятєм на нантському з'їздї (1894 р.) проґрами аґрарних реформ, призначеної для принади селян, яким вона забезпечувала захования дрібної земельности і накликала злучити ся проти "загального ворога—феодальної спілки більших земельних властителїв". Сеї-ж тактики приймають ся **Фабіянцї** у Анґлії. Так й бельґійські социялїсти увійшли в зносини з поступовою партією. У Німеччинї ся тактика обмірковувала ся на конґресах, починаючи з 1891 р. Вольмар, провідник баварських социялїстів, домагав ся, щоб социял-демократи в парляментї узяли участь у розглядї проєктів робітничого законодавства (1891 р.); верховоди партії, Бебель і Лїбкнехт, змагались проти сього, налягаючи на конечність держати принцип боротьби робучої кляси проти пануючих верств та держави; поступитись їм задля безпосередньої практичної цїли визначало-б по про-

сту перекинути ся в опортуністичну партію. Конґрес ухилив ся від рішення. Полуднево-німецькі социялісти узяли тактику подібну до тактики радикалів-социялістів у Франциї; їх посли у баварськім соймі не відкнули буджета en bloc (1894 р.); на франкфуртськім конґресї було постановлено полишити социялістам кожної держави вільно вибирати тактику. Проєкт аґрарної реформи, яким мали на увазї принадити селян, відкинув бреславський конґрес 1895 року; одначе баварські социялісти дальше аґітували за тим і конґрес у Галлї (1896) радив знов над сею тактикою, не дійшовши до певного рішення.

Межинароднї социялїстичні конґреси.

Від часу розпущення Інтернаціоналу національні полїтичні партії силкували ся утримувати межинародню звязь дорогою конґресів, на яких підпадали теоретичному обміркованню проґрами социяльних реформ, що мають загальний інтерес. Але практичне питання, що займало перше місце на їх нарадах, зводило ся до постанови, на яких умовинах можна припустити делєґатів до участи на конґресї, се-б то чи мусять бути припущені делєґати анархічних ґруп. Се є полем незгоди межи піванархіч-

ними социялїстами і“сторонниками власти” (марксістами).

На першім конґресї (Ґент, 1877 р.) побіда зостала ся за “сторонниками влади”. Анархісти були допущені і зроблено ще раз угоду. Обмірковували питання про орґанїзацию продукциї; анархісти виложили свій ідеал свобідних продукцийних ґруп, що порозумівались би між собою без участи якої-будь вищої власти, силою тільки одної солїдарности. “Сторонники влади” ухвалили прінцип, що держава, репрезентуючи увесь нарід у його цїлім “мусить бути властителем землї і знарядів працї.” Вони проголосили також, що синдикати “є дуже добрим способом у боротьбі робітників проти визиску”.

Конґрес, покликаний у 1881 роцї у Цюрих, але заборонений урядом, звів ся до куарської (Coire) конференциї, яка через недостатне число делеґатів не мала сили рішати що небудь. На паризьких зборах 1883, 1884 року відбували ся наради тільки між французькими посібілїстами і делеґатамии анґлїйських тред-унїонів; марксісти не хотїли признати їх дїйсним конґресом.

Роздїл межи французькими социялїстами виявив ся скликаннєм двох конґресів, що засїдали у Парижу у той же самий день,

14 липня 1889 року. Один із них, покликаний посібілїстами і що складав ся головно з Французів (на 606 делеґатів припадало 524 Французів), домагав ся "повної науки", установи мінїмума зарібної заплати і варстатів із державною грошевою запомогою. Другий, марксістів (395 делеґатів, у тім числї 174 чужоземців) ухвалив марксівську доктрину — однакову зарібну заплату для жінок, свободу коалїций, резолюциї на користь восьмигодинного робучого дня, заборони дїточої працї, заборони шкідливих і нічних робіт, конечного трийцятишістьгодинного спочинку на тиждень, закриття інформацийних і підприємних контор, установи фабричної інспекциї на половину складаної з заступників робітників. Він запрошував пролєтаріїв усїх урядити межинародню демонстрацию на користь восьмигодинного робучого дня; се було сьвято 1-го мая. Він осудив постійну армію і устроїв манїфестацию на гробах мучеників Комуни.

Брісельський конґрес 1891 р. вимигав від тих, що бажали прийняти участь на ньому, заяви, що признають "конечність полїтичної боротьби", що позбавило анархістів можливости прийняти на ньому участь. Він заявив свою радість із наслїдків, викликаних постановами конґресу

1889 р., що порушили цїсаря Вільгельма II. покликати у 1890 роцї межинародню конференцию в справі робучого законодавства. Він жалував ся на те, що закони на оборону робітників зле практиковано; постановив зложити анкету для дослїду стану робітників і запрошував працюючі верстви усього сьвіту скористувати ся своїми полїтичними правами для визволення себе від неволї наємної роботи. Він не хотїв навіть обміркувати питання про антисемізм, опираючись на принципі усїх соцялїстичних партій, "що не признають нїяких національних і племінних ріжниць, але тільки боротьбу кляси пролєтарів усїх країв із клясою буржуазнї усїх країв". Він взивав робітників орґанїзувати ся у синдикати для провадження боротьби. Марксівська більшість відкинула внесеннє Домелї Нювенхуіса, щоб на випадок війни відповісти загальним страйком.

Цюрихський конґрес 1893 року (440 делєґатів) поставивши вимогу, щоби полїтична роботьба провадилась способом законодатного механїзму, не припустив анархістів, що вважали свої способи також певною відміною полїтичної дїяльности. Він ухвалив резолюциї про сьвято 1-го мая, про восьмигодинний робучий день, про полїтичню тактику социялїстів,

про устрій синдикатів, про становище, яке треба займити на випадок війни. Він відкинув загальний страйк і обмежив ся запросинами социялїстичних послів подавати голоси проти усякого воєнного буджету і домагати ся розброєння. Щоб раз назавше покінчити зі змаганнями до згоди в аґрарнім питаню, він рішив принціп колєктивної власности на землю.

Льондонський конґрес 1896 року (800 делєґатів) вилучив анархістів; меньшість, що голосувала за їх допущеннєм (144 голоси проти 223), складала ся з противників марксістів, головно Анґлїчан і Французів. Конґрес ухвалив постанови на користь загального виборчого права, референдума, еманципациї жінок, національзациї залїзниць, фабрик та копалень і скасування цла і заявив ся проти постійних армій і кольонїяльної полїтики.

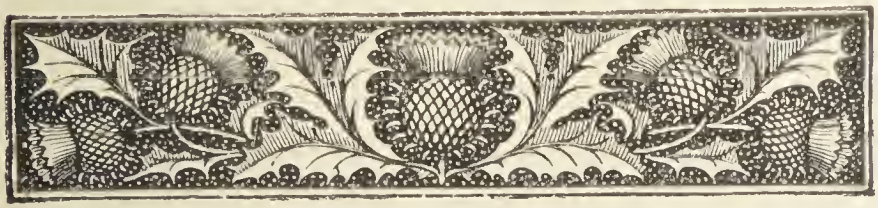

НАКЛАДОМ РОБІТНИЧОЇ КНИГАРСЬКОЇ І ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ ВИЙШЛИ ДОСИ СЛІДУЮЧІ КНИЖКИ:

"Робітничі Пісні" (друге побіль. вид.) **10ц.**
"Як мужик двох ґенералів вигодував — М. Салтиків-Щедрин; переклав Г. Мак. **5ц.**
Як люди навчились числити? .....**10„**
"Кляса проти кляси" Л.Мартов; пер. Т.Б: **5ц**
"Боротьба о сонце" .....**3ц.**
"Фільософія Штуки" ....**50ц.**
"Початки Українського Соціялїзму в Галичині .... **25ц.**
"Відроджене України" ....**10ц.**
"Коли зійшло Сонце" ....**30ц.**
"Як кров кружить в нашім тїлї і яка нам з неї користь ....**15ц.**
"Перекази Старинного Світа" .....**35ц.**
"Про жіночу неволю" .... **30ц.**
"Міжнародні революційні партії" ....**25ц.**

Крім висше згаданих, наша книгарня має на складі, ще много инших книжок. Пишіть по катольоґ, або загляньте до ґазети "Робітниче Слово", в якій часто ріжні книжки оголошуємо.

Замовленя на книжки треба слати на адресу:

UKRAINSKA KNYHARNIA
516 Queen St. W. Toronto, Ont.